

Değişen Dünya Düzeni ve Türkiye - Mehmet Ali Tuğtan

Biz siyaset bilimciler, karşılaştığımız yeni olgulara isim koymak konusunda hiç iyi değiliz. Doğa bilimcilerin ya da hukukçuların işi daha kolay; sonuçta çok sıkıştırlarsa ellerinde Latince başta olmak üzere bir sürü klasik dil alternatifi var. Bizim uluslararası sistemde karşılaştığımız yeni durumları isimlendirirken böyle bir kolaylığımız yok. O nedenle günümüzde uluslararası sistemin neye benzediğini tanımlamamız istendiğinde, konunun uzmanı olmayanların kavramakta güçlük çektiği bir cevap veriyoruz: 'Belirmekte olan gevşek çok kutupluluk'. Bu analizde, adı geçen duruma nereden ve neden geldiğimizi, bu durumun temel özelliklerini ve Türkiye'nin seçeneklerinin neler olduğunu tartışmaya çalışacağım.

Soğuk Savaş, 1991'de ABD'nin iki kutuplu dünya düzeninde rakibi olan Sovyetler Birliği karşısında zaferi ile sonuçlandı. Takip eden 1990'lar, bazı gözlemciler

tarafından “tek kutuplu an” (*unipolar moment*) olarak adlandırılan, Amerikan hegemonyasının olgunluk dönemi (ya da yazında kullanılan Fransızca tabiri ile *Belle Époque*) olarak geride kalırken, 21. Yüzyılın başı itibarı ile ABD’nin temel hedefi öncelikle ‘Amerikan yüzyılı’ (20. Yüzyıl) sonunda elde ettiklerini elinde tutmaktı. Bunu başarmanın temel yolu ise ABD askeri, ekonomik, siyasal ve normatif gücünü mümkün olduğunca uzun süre muadil bir rakip olmaksızın sürdürmektir. Bu hedefin gerçekleşmesi ise, Barack Obama’nın deyimi ile tam da ABD’nin 2003’ten itibaren girdiği Irak savaşı gibi, ‘bir tercih sonucu girilmiş’ savaşlara girmemesine bağlıydı. Zira bu tür savaşlar, eleştirenlerin iddia ettiği üzere, Amerikan sert ve yumuşak güç kaynaklarının somut bir kazanç olmaksızın tükenmesine ve rakipleri ile arasındaki göreceli güç farkının kapanmasına yol açıyordu. Peki, bu durum bilindiği halde ABD, Irak’ın işgali gibi savaşlara neden giriyordu? Geriye dönüp baktığımızda, Amerikan hegemonik çıkarının her zaman Amerikan hegemonyasından nemalanan toplum kesimlerinin çıkarları ile örtüşmediğini görebiliyoruz: Irak savaşının, 2007 yılında çıkartılan bir bilançosuna göre, o zamana kadarki maliyeti 1.8 trilyon dolar seviyesindeydi. Bu rakam bileşenlerine ayrıldığında ise, aslan payını artan petrol fiyatlarından kazanç sağlayan enerji ve artan savunma harcamalarından nemalanan savunma sanayiinin aldığı görülüyordu (*No End in Sight*, 2007).

Amerikan hegemonik krizinin bir de daha derin, yapısal nedeni var: 21. Yüzyılın ilk çeyreği yavaş yavaş sona ererken, Amerikan hegemonyasının temel mekanizması olan karşılıklı bağımlılık sisteminin krize girdiğini, bu sistemden ABD’ye kıyasla daha etkin biçimde faydalanan Çin başta olmak üzere bir grup aktörün, hızla Amerika’yı yakalamakta olduğunu görülmeye başlandı. Karşılıklı bağımlılık, 19. Yüzyılda o dönemin hakim siyasi-ekonomik düzeni olan sömürgeciliğe alternatif olarak batı yarıkürede gelişmiştir. ABD, tıpkı kendisi gibi koloni statüsünde iken kendilerini temsil etmeyen Avrupa’daki ana kara hükümetlerine karşı ayaklanarak bağımsızlığını kazanmış İspanyol ve Portekiz kökenli komşuları ile ilişki kurarken, hem onları tekrar koloni, hem de kendisini kolonici konumuna düşürmeyen bir yol aramıştır. 1823 Monroe Doktrini ile ifadesini bulan bu yol, birleşik bir siyasi idare ile daha gelişkin sermaye ve nitelikli insan kaynağı sahibi ABD ile tarım ve doğal kaynak bazlı ekonomilere dayanan Latin komşuları arasında eşit ve egemen devletlerarası serbest ticarete dayalı bir ilişki öngörmekteydi. Tabii eşit ve karşılıklı bağımlı olarak başlayan ilişkiler, zamanla idari organizasyon, sermaye ve insan kaynağı daha güçlü olan taraf lehine

asimetrik karşılıklı bağımlılığa dönüştü. Böylece Amerikan hegemonyası, ABD'nin ilk olarak 'arka bahçesi' olarak gördüğü Latin Amerika'da geliştirdiği bu model üzerinden, tüm dünyada eşit egemen güçler arasında serbest ticaretin daima ABD lehine sonuçlanacağı varsayımı üzerine kuruldu ve 20. Yüzyıl boyunca da bu şekilde başarıyla işleyerek genişledi.

Fakat her hegemon güç gibi ABD de sonunda potansiyel rakipleri karşısında önce tarımsal ve endüstriyel üretim üstünlüğünü yitirirken, büyümenin devamı özellikle 1980'den sonra giderek artan ölçüde finans sektörünün serbestleşmesi, zengin kesimlerden daha az vergi alınması ve kamu borçlanmasının artışı sayesinde mümkün olabildi. 21. Yüzyılın başı itibarıyla ise sistemin ilerleyeceği yeni coğrafi bölgeler ve nüfus kitlelerinin, Thomas P. M. Barnett'in deyimi ile 'Kapitalist sistemin işleyen çekirdeğine' eklemlenmesinin maliyeti giderek artarken, bu çaba karşılığında elde edilen karşılıklar giderek azalmaya başladı. Bu bağlamda ABD'nin de, tıpkı kendinden önceki hegemon Britanya gibi, yolun sonunu Orta Doğu'nun çölleri ve Afganistan'ın dağlarında görmüş olması, bazılarının göre tarihin ironisi, bazılarının göre ise "coğrafyanın intikamı"dır (Kaplan, 2012). Sonuçta gelinen noktada, ABD'nin en zengin %1'lik azınlığı, ülkenin geri kalanının 'kan ve refahı' pahasına sürdürülen savaşlardan kazanç sağlarken, ABD ekonomisi devlet kontrolünden tamamen çıkan finansal spekülasyonlar sonucu krize girmiştir.

Günümüzde ABD içerisinde, hegemonyanın bu şekliyle devamından maddi çıkarı olan kesimler ile bundan zarar gören kesimler arasında büyük bir güç mücadelesi yaşanıyor. Bu mücadelede mevcut Trump iktidarı, ABD'nin muadil rakipleri karşısında üstünlüğünü uzun vadede sürdürülebilmesi için kısa vadede hegemonik sorumluluklarını bir tarafa bırakarak, Amerikan ekonomisi ile toplumunu yeniden şekillendirmek isteyen grubu temsil etmektedir. Bu grubu kısaca hegemonya karşıtları olarak adlandırmak mümkündür. Diğer grubu, yani hegemonyanın ABD'nin uzun vadeli genel çıkarları hilafına, ama kendilerinin kısa vadeli özel çıkarları lehine sürmesini isteyenleri ise hegemonyacılar olarak adlandırabiliriz. Kısa vadeli kişisel çıkarlarını önceleyen hegemonyacılar ve karşıtları arasındaki mücadelede kilit soru, geleneksel siyasetteki sağ-sol ayrımlarından ziyade, ABD'nin küresel sistemdeki sorumluluklarıdır: Mevcut küresel düzen, büyük ölçüde ABD'nin taşıdığı askeri ve ekonomik yükler sayesinde işlemektedir. ABD

lehine işlediği sürece iki tarafça da sorunsuz görülen bu durum, serbest ticaretin son otuz yılda giderek artan ölçüde Çin lehine sonuç vermesi nedeniyle artık ABD için bir sorun haline gelmiştir. Nitekim Trump iktidarının özünde bu sorunu çözmeye yönelik bir siyasal gündem yatmaktadır: ABD'nin ekonomik alanda Çin ile ticaret dengesini yeniden tesis etme çabası, askeri alanda ise Avrupalı NATO müttefikleri başta olmak üzere güvenliği ABD hegemonyasının devamına bağlı olan ortakların daha fazla sorumluluk alması talebi, bu gündemin ana maddeleridir.

ABD, bu gündem çerçevesinde Orta Doğu başta olmak üzere eski nüfuz alanlarından çekilirken ortaya çıkan uluslararası sistemi, "belirmekte olan gevşek çok kutupluluk" olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanımlama daha iyi anlatabilmek için bileşenlerine ayırarak incelemekte fayda vardır. Kuşkusuz en basiti, çok kutupluluk kısmı. Bazı gözlemcilerin Çin ve ABD arasında ikinci Soğuk Savaş olarak tanımladığı duruma daha yakından bakınca, aslında Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısı ile günümüz dünyası arasında ciddi farklar olduğu görülebilir. Soğuk Savaş çift kutupluluğu, diğer büyük güçlerin (Özellikle Avrupalı büyük güçlerin) görece güç kaybına karşın ABD ve Sovyetler Birliği'nin niteliksel farklılıkların da yardımı ile süper güç statüsü kazanması sonucu oluşmuştur. Günümüzdeki durum ise, ABD ve müttefikleri görece güç kaybederken, Çin başta olmak üzere diğer büyük güçler ile bir grup orta boy gücün yükselmesi şeklinde tarif edilmelidir. Bazen BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin), bazen Avrasya Bloğu, bazen de 'Batıya karşı Diğerleri' (*The West vs the Rest*) olarak tanımlanan bu dinamik, daha önce Soğuk Savaş döneminde gördüğümüze benzer bir çift kutuplu sistem yaratmamaktadır. Zira taraflar arasındaki ilişkiler, ne Soğuk Savaş sırasındaki gibi resmileşmiş ittifak sistemleri üzerinden yürümektedir ne de tarafların açıkça bir diğerini dışlayan, varoluşsal bir ideolojik kamplaşması söz konusudur. Üstelik Soğuk Savaş döneminin aksine Çin ve ABD dışındaki büyük ve orta boy güçlerin manevra alanı çok daha geniştir (Oğuzlu 2015). Bu genişliğin nedenini anlatırken de tanımımızın diğer önemli unsuruna, yani 'gevşek' çok kutupluluk konusuna değinmek gerekiyor. Yazında gevşek çok kutupluluk, bloklardan çok geçici koalisyonların olduğu bir sistem olarak görülmekte ve bu yapıda tarafların birbirlerine taahhütlerinin bağlayıcılığı belirgin biçimde kısa süreli ve yüzeysel olmaktadır (Brown 2003, 65). Bunu daha iyi anlamak için, Türkiye-ABD ilişkilerinin Soğuk Savaş dönemindeki tüm güvenlik konularını içeren, uzun süreli ve farklı ilişki alanlarını kapsayan yapısı ile bugün bazı

gözlemciler tarafından dost-düşman (*Frenemy*) olarak tanımlanan (Cook 2010) durumunu kıyaslamak yeterlidir.

Türkiye, bu bağlamda bir istisna değildir: ABD hegemonyası geri çekilirken oluşan güç boşlukları Çin ve Rusya başta olmak üzere diğer büyük güçlere ve Brezilya'dan İran'a, İsrail'den Hindistan'a çok sayıda orta boy güce benzer bir stratejik manevra alanı açmaktadır. Bu da gevşek çok kutupluluğun çoğu gözlemci tarafından tehlikeli bulunan en önemli özelliğinin, yani uluslararası ilişkilerde akışkan ve hızla değişen bir seyrin oluşmasına yol açmaktadır. Yerleşik kural ve alışkanlıkların yıkılıp gelenekselleşmiş davranış biçimlerinin terk edilmesi, sistem içindeki aktörleri daha önce hiç yapmadıkları (ya da yapmaya cüret edemedikleri) hamlelere itmektir. ABD ve İran arasında yaşanan son gerilimi, bu durumun bir yansıması olarak görmek mümkündür. Öte yandan, hızlı ve tahmin edilemeyen değişimler, aynı aktörlerde giderek daha da derinleşen bir beka kaygısı yaratmakta ve bu kaygı da hızla silahlanma ile yabancı karşıtı ve milliyetçi politikaların önünü açmaktadır.

Tarihsel olarak Batı ile Doğu arasında bir denge alanı olagelmiş Türkiye için bu 'kimseye ait olmayan' yeni dünya, hem tehlikeler hem de fırsatlar içermektedir.

Bu gelişmeler nihai olarak sistemin iki 'uyuyan devi' Almanya ve Japonya'nın da benzer politikalara yönelmesine yol açabilir. Bu iki devlet; ekonomik güçleri, teknolojik yetenekleri ve nüfusları ile mütenasip biçimde silahlanırsa (ve diğer büyük aktörler dramatik biçimde silahsızlanmaz ise) sistemdeki gevşeklik de büyük olasılıkla sona erecektir. Fakat bu, henüz gerçekleşmiş değildir. Dolayısıyla, halen gevşek çok kutuplu dünyayı en iyi anlatan terimlerden biri de, Charles A. Kupchan'ın aynı adlı kitabında ifadesini bulan, 'Hiç Kimsenin Dünyası' (*No One's World*) ifadesidir (2012).

Tarihsel olarak Batı ile Doğu arasında bir denge alanı olagelmiş Türkiye için bu 'kimseye ait olmayan' yeni dünya, hem tehlikeler hem de fırsatlar içermektedir. Nitekim güncel Türk dış politikası, büyük güçler arasında manevra yaparak

bekasını korumayı hedefleyen orta boy bir gücün dış politika önceliklerini yansıtmaktadır. Suriye'den Doğu Akdeniz'e, AB ile ilişkilerden Rusya ve ABD arasında kurulmaya çalışılan dengeye kadar Türkiye'nin yaptıkları, beka sorunları artan ama aynı zamanda büyük güçler arasında manevra alanı da genişleyen bir orta boy gücün karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Bu tür dönemlerde Türkiye gibi ülkelerin dikkat etmesi gereken temel konu, büyük güçlerden herhangi biri ile doğrudan çatışmaya girmemek ve aynı anda tüm büyük güçleri karşısına almamaktır. Suriye krizi boyunca yaşananlar bu çerçevede değerlendirilmeli, bundan sonra benzer krizlerde pozisyon alınırken bu temel düstur unutulmamalıdır. Yine Türkiye gibi orta boy güçlerin dikkat etmesi gereken bir diğer konu, manevra alanının genişliğini büyük güçler arasındaki mesafenin, derinliğini ise adı geçen orta boy gücün kabiliyetlerinin belirlediğidir. Bir diğer ifadeyle, eğer büyük güçler bir konu üzerinde genel olarak uzlaşıyorlarsa, orta boy gücün manevra alanı daralıyor demektir. Eğer uzlaşmıyorlar ve pozisyonları birbirine uzak ise, o zaman aradaki orta boy gücün manevra alanı da genişleyecektir.

Öte yandan, bu manevra alanından gereğince yararlanabilmek se, orta boy gücün bunu gerçekleştirebilecek ekonomik, teknolojik, askeri vb. kabiliyetlere sahip olup olmamasıyla alakalıdır. Eğer bu kabiliyetler yoksa, boşluklarını hamasetle doldurmak mümkün değildir. Uzun vadede bu kabiliyetlerin geliştirilmesi, ilgili ülkenin bir taraftan uluslararası sistemdeki konumunu geliştirirken, diğer taraftan beka kaygılarının kaynaklarını azaltacaktır. Unutulmamalı ki, gevşek çok kutuplu sistemler, aynı zamanda, büyük güçlerin uluslararası ilişkilerde normalde başka aktörlerle paylaşmadıkları kabiliyet ve teknolojileri paylaştıkları dönemlerdir. Bu durumdan, ülkenin askeri, ekonomik ve yüksek teknoloji altyapısını geliştirmek için faydalanarak, görece güç farklarının azalmasını sağlayacak bilinçli ve uzun erimli politikalar gütmek, diğer bir ifadeyle 'krizi fırsata çevirmek' her orta güç gibi Türkiye için de en akıllıca yol olacaktır.

Yararlanılan Kaynaklar

Brown, S. (2003). *The Illusion of Control: Force and Foreign Policy in the 21st Century*. New York: Brookings Institution Press.

Cook, S. A. (2010). "How do you say 'Frenemy' in Turkish?" *Foreign Policy*, 1 Haziran.

Ferguson, C. (2007). (Director), *No End in Sight*, Magnolia Pictures.

Kaplan, R. (2012). *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. New York: Random House.

Kupchan, C. A. (2012). *No One's World: The West, The Rising East, And the Coming Global Turn*, Oxford: Oxford University Press.

Oğuzlu, T. (2015). "The Emerging Multipolar World Order and Its Ramifications". *BİLGESAM Analysis* No 1265, 24 Kasım.

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ali Tuğtan, 2008 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Doktora derecesini 2008 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi programından almıştır. Uzmanlık alanları Türk-Amerikan İlişkileri, Güncel Dünya Politikası ve Güvenlik çalışmalarıdır.